

EEDER

Edebî Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

“Takvîm-i Vekâyi'den 1928 Yılına
Sürelî Yayınlar ve Edebiyat” Özel Sayısı

Aralık 2021

Atıf/Citation: Yüksel, Süheyla (2021). “Hakayıkü'l-Vekayi Gazetesi ve Son Pişmanlık Mukaddimesi'ne Zemin Hazırlayan Tartışma”, *Edebî Eleştiri Dergisi*, Takvîm-i Vekâyi'den 1928 Yılına Sürelî Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, s. 1-19.

Süheyla YÜKSEL*

Hakayıkü'l-Vekayi Gazetesi ve Son Pişmanlık Mukaddimesi'ne Zemin Hazırlayan Tartışma**

Newspaper Hakayıkü'l-Vekayi (The Reality Of Cases) And The
Discussion Laying The Groundwork For The Preface, Son Pişmanlık

ÖZ

Tanzimat Dönemi Edebiyatı'nda gazete ve edebî eser içiçedir demek yanlış bir tespit olmayacaktır. Çünkü yeni edebî ilk örnekleri gazete sütunlarında halka tanıtılmış, eski edebiyata yöneltilen eleştiriler, yeni edebiyatın nasıl olması gerektiğine dair görüşler sürelî yayınlarda dile getirilmiştir. Tanzimat'ın önde gelen isimleri Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa en az bir gazetenin sorumluluğunu üstlenmiştir. Edebî tartışmaların ifade alanı da yine gazete sütunları olmuş, bu tartışmaların hemen hepsi teşekkül etmekte olan yeni edebiyatın bir cephesinin şekillenmesinde rol oynamıştır. *Hakayıkü'l-Vekayi*, 3 Eylül 1870-6 Kânunuevvel 1873 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Tanıtımında edebiyatla ilgili yazılara da yer verileceği belirtilir ama gazetenin edebiyat adına dikkat çekici bir içeriği yoktur. Bununla birlikte *Hakayıkü'l-Vekayi*, Ethem Pertev Paşa'nın biri tercüme diğeri telif iki manzumesinin yayımlandığı sürelî yayındır. Ahmet Hamdi Tanpınar bunları Türk şiirinin gelişmesinde “ikinci hamle” olarak nitelendirmiştir. Son Pişmanlık Mukaddimesi'ne zemin hazırlayan tartışma ise gazetenin 966. sayısında (9 Eylül 1873) yayımlanan Faik Reşat'ın bir yazısına Abdi Efendi'nin itirazı (nr. 968, 11 Eylül 1873) ile başlar ve yine Abdi Efendi'nin bir yazısı (nr. 975, 19 Eylül 1873) ile sona erer. Son Pişmanlık Mukaddimesi'nde *Hakayık*'taki bu tartışmaya atıfta bulunulur tartışmanın taraflarından Faik Reşat ve Abdi Efendi'nin ismi anılır. Namık Kemal Faik Reşat'ın yanında yer aldığını belirtir ve ona yazdığı mektupta hazırlamakta olduğu romanın mukaddimesine bu tartışmanın zemin oluşturduğunu söyler. Bütün bunlar sözü edilen gazetenin ve tartışmanın, edebiyat tarihlerinde yer bulmasına sebep olmuş fakat tartışmanın içeriği üzerinde çok durulmamıştır. Bu makalede önce *Hakayıkü'l-Vekayi* gazetesinin muhtevası, yazar kadrosu, basın tarihindeki yerine dair değerlendirme yapılmıştır. Sonra Faik Reşat ile Abdi Efendi arasındaki tartışmanın seyri ve konuları, Son Pişmanlık Mukaddimesi'ne atıflar yapılarak dikkatlere sunulmuştur. Makalenin sonunda Son Pişmanlık Mukaddimesi'ne dair değerlendirmeler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hakayıkü'l-Vekayi, eleştiri, basın, İntibah, Son Pişmanlık

ABSTRACT

It would not be an inaccurate characterization to say that the newspapers and literary works were intertwined in the Turkish Literature in the Tanzimat (Reorganization) Period since the first examples of the new literature were introduced to the public on newspaper columns and the criticisms against the old literature and the program of the new literature were voiced in the periodicals. Almost all Tanzimat artists assumed the responsibility for at least one newspaper and were even recalled with the name of the newspaper that they published. Besides, the platform where the literary discussions took place was again the newspaper columns, and nearly all of these discussions played a role in the formation of a front of the new literature that was still in the process of establishment. *The Newspaper Hakayıkü'l-Vekayi (The Reality of Cases)* was published from 3 September 1870 to 6 December 1873. In its introduction, it is stated that the articles about literature will be included in the newspaper,

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, syuksel@cumhuriyet.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-7513-9179

** Araştırma Makalesi, Geliş Tarihi: 03.09.2021 Kabul Tarihi: 31.10.2021 Yayın Tarihi: 30.12.2021

DOI: 10.31465/eeder.990845

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen “ETİK KURUL ONAYI” gerektirmemektedir.)

however, it has no remarkable content drawing attention to literature. On the other hand, *Hakayıku'l-Vekayi* is a periodical where two poems (one translation and one copyrighted) of Ethem Pertev Paşa, who took part in the formation process of the new Turkish poetry, were published. The discussion laying the groundwork for the Preface, Son Pişmanlık (The Last Moment of Regret), starts with Abdi Efendi's objection (issue no. 968, 11 September 1873) to an article written by Faik Reşat in issue 966 of the newspaper (9 September 1873) and comes to an end with an article written by Abdi Efendi (issue no. 975, 19 September 1873). The Preface, Son Pişmanlık, refers to this discussion in *Hakayık and mentions the names of the two sides of the discussion, Faik Reşat and Abdi Efendi*. Namık Kemal chooses his side, and in a letter to Faik Reşat, he says that this discussion laid the groundwork for the preface of a novel that he was still in the process of writing. All these incidents caused the above newspaper and discussion to gain a place in literary history, however, the emphasis was not placed for the most part on the content of the discussion. In this article, first, an evaluation was presented on the content of the newspaper *Hakayıku'l-Vekayi*, its cadre of writers, and its place in the journalism history, and then, the course of the discussion between Faik Reşat and Abdi Efendi and its topics were addressed with references to the Preface, Son Pişmanlık. Lastly, the final part of the article was reserved for the Preface, Son Pişmanlık.

Keywords: Hakayıku'l-Vekayi, criticism, press, İntibah, Son Pişmanlık

GİRİŞ

Türk edebiyatının Batılılaşma süreci anlatılırken sıklıkla basının rolünden söz edilir. Çünkü süreli yayın sütunlarında; yeni edebî türler tanıtılmış, telif tercüme eserler, eleştiriler, öneriler yayımlanmış; bazıları edebiyat tarihine yön verecek kadar etkili olan tartışmalar cereyan etmiştir.

Makalenin konusu olan Faik Reşat ve Abdi Efendi arasındaki tartışma, yeni Türk edebiyatının teşekkülünde basının oynadığı role somut bir örnek olması bakımından anlamlıdır ve dikkat çekilmesi gerekir. Bu sebeple önce tartışmanın yaşandığı *Hakayıku'l-Vekayi* gazetesinin özellikle edebî muhtevası, yazar kadrosu, basın tarihindeki yerine dair değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci hedefi, tartışmaya esas olan konuları, bakış açılarını araştırmacıların dikkatine sunmak ve söz konusu tartışmadan hareketle devrin edebî ortamına dair tespitlerde bulunmaktır. Bu amacın hâsıl olabilmesi için tartışmanın tarafları ve seyri hakkında bilgi verilmiştir.

O yılların gazete koleksiyonlarında kendisini bir kalemde kâtip, bir okulda öğrenci olarak tanıtarak manzum mensur eserler veya özellikle Batı dillerinden yaptıkları tercümeleri gönderen birçok isim bulunmaktadır. Bir tartışmaya yol açacağını bilmeden, Türk ve Batı edebiyatını karşılaştıran makalenin sahibi Faik Reşat da Hariciye Mektubi Kalemünde kâtiptir ve henüz herhangi bir eseri yayımlanmamıştır. Bununla birlikte söyledikleri dikkat çekmiş, cevap verilmiştir. Tartışmaya Magosa'dan dâhil olan Namık Kemal edebiyat, siyaset, gazetecilik gibi birçok alanda isminden söz ettiren muhalif bir isimdir. Faik Reşat'ı eleştiren Abdi Efendi ise istikrarsız da olsa çok daha önemli görevlerde bulunmuştur. Tartışmadaki konulara dair *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te imzasız bir yazı kaleme alınmış, *Dolap* ve *Kırkanbar* dergilerinde Faik Reşat'ın tavırlarına atıflar yapılmıştır. Bütün bu tespitlerden, o dönemde süreli yayınların önemli birer iletişim aracı ve gazetelerin geniş bir okur kitlesi olduğu; edebî meselelerin ilgi çektiği, edebiyat dünyasının nabzının büyük ölçüde süreli yayın sütunlarında attığı sonucunu çıkarmak yanlış olmayacaktır.

Tartışmanın en somut etkisi Türk edebiyatının Batılılaşma sürecinin önemli metinlerinden birine, Son Pişmanlık Mukaddimesi olarak anılan *İntibah* ön sözüne zemin hazırlamış olmasıdır. Bu ön sözün hareket noktası, Namık Kemal'in de "şahsı bizce meçhul" dediği Faik Reşat'ın tartışmada savunduğu fikirleridir. Şüphesiz bu bir tesadüftür ama Namık Kemal'in kişilerden çok fikirlerle ilgilendiğini, yeni bir edebiyatta kararlı ve ısrarcı olduğunu göstermektedir.

İntibah ön sözü yeni edebiyatın öncülerinden Namık Kemal'in edebiyatla ilgili görüşlerini tespit etmek bakımından önemli; o yıllarda ilk örnekleri vermeye başlanan tiyatro, roman gibi edebî türlere dair farklı görüşlere atıfta bulunması bakımından Türk tenkit tarihi açısından anlamlıdır ve muhtelif sebeplerle birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu makalede *İntibah* ön sözü

tartışmada ele alınan konulara gösterdiği paralellik çerçevesinde değerlendirilmiş ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

HAKAYIKU'L-VEKAYİ

7 Cemaziyelahir 1287/ /3 Eylül 1870 Cumartesi¹ gününden itibaren Rüştü tarafından çıkarılmaya başlanan *Hakayıku'l-Vekayi* ile ilgili olarak Ebüzziya Tevfik *Salname-i Hadika*'da “Birinci nüshası 77 senesi cemaziyelahiresinin guresinde Rüştü imzasıyla mumaileyh Şahinyan Filip Efendi'nin tahte'l-iltizamında olarak neşredilmiş geçen sene imtiyazı mültezimi tarafından iştira olunmuştur.” (1290/1873: 83) bilgisini verir. Nitekim 617. sayıdan (11 Cemaziyevvel 1289/17 Temmuz 1872) itibaren, herhangi bir açıklama olmaksızın, gazetenin dördüncü sayfasının son sütununda Rüştü değil Filip ismine yer verilmiştir. 16 Şevval 1290/9 Kânunuevvel 1873 tarihli 1040 numaralı sayısıyla gazetenin yayın hayatına son verilmiştir fakat bu sayıda gazetenin kapatılacağına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Gazete, “Menafi-i Şarkiye ve umur-ı düveliyye dair Türk gazetesidir” cümlesiyle takdim edilmiş bu ibare 11. sayıdan itibaren (16 Cemaziyevvel 1287/ 12 Eylül 1870) “Umumun menafii için her nevi havadisten bahseder gazetedir” şeklinde değiştirilmiştir. Kimlik bilgileri altındaki “Bu gazete haftada beş defa Çiçek Pazarı'nda Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Matbaasında çıkar menafi-i ammeye ve maarif ve edebiyata müteallik asar için sahifelerimiz her zaman açıktır.” cümlesi çıkaranların hedefini göstermektedir.

İmzasız olarak yayımlanan “Mukaddime” çıkaranların hedefini tespit için önemli bir metindir. “Mukaddime”de önce insanın toplumsal bir varlık olduğu, insan-toplum ilişkisi ve bu ilişkide yardımlaşmanın önemi vurgulanır. Bütün bunların “rişte-i nizamı teati-i fikir ve emelden ibarettir” sonucuna ulaşılır ve söz “evrak-ı havadis”e (gazete) getirilir. Gazetelerin cemiyetteki fikir teatisi için en önemli vasıta olduğu, ferdin cemiyetten istifadesini artırdığı ve cemiyetin terakkisini sağladığı tespiti yapılır. Fakat mukaddime yazarının bir çekincesi vardır. Ona göre “hangi vasıta-i ahbar ki menkulatı karin-i sıdk u savab olmaya elbette ehemmiyet-i hizmeti nispetince dai-i mazarrattır.” Bu fikir farklı cümleler ve ayrıntılarla tekrar edilir ve gazetenin isminin bu düşünceden hareketle verildiği belirtilir. Ardından “matbaa-ı mahsusada tedarik” edilinceye kadar gazetenin Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Matbaasında basılacağı ve bir ay tatil edilen *Terakki* gazetesi abonelerine, tatilin bitimine kadar *Hakayıku'l-Vekayi* verileceği duyurulur.

Gazetelerin kimlik bilgileri, hedeflerini dile getirdikleri cümleler, söyledikleri/söyleyemedikleri basın hayatı açısından önemli birer belgedir. Bu sebeple yukarıda verilen bilgileri, alıntılanan cümleleri dönem içerisinde değerlendirmek gerekir. *Hakayıku'l-Vekayi*'nin yayımlandığı 1870'li yıllarda yasaklar ve baskı iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır. 1858 Ceza Kanunu'na konan maddelerle saltanat, yöneticiler, millet aleyhine belge basan matbaa geçici veya sürekli olarak kapatılacak, adaba aykırı mizah ve hiciv yazarlar, müstehcen resim basanlar cezalandırılacaktır. Matbaalara getiren yasaklar gazetecileri dolaylı olarak ilgilendirmektedir. 1864'te çıkarılan Matbuat Nizamnamesi'nde gazete çıkaracakların izin alması, imtiyaz verilecek kişinin en az 30 yaşında olması, yayınlarda dikkat edilecek hususlar ve uymayanlara verilecek cezalar ayrıntısıyla yer almıştır. Nizamnamenin dördüncü maddesi gereğince her yayının bir mesul müdürü olacaktır. İmzasız her yazıdan bu müdür ve imtiyaz sahibi sorumludur. Bu kişiler imzalı bir yazı için ortaya çıkacak sorumluluklara da ortak olacaktır. Bu Nizamname'deki maddeler gazetelerin tatil edilmesi veya idari cezaya çarptırılmalarının yolunu

¹ *Hakayıku'l-Vekayi*'nin künye bilgileri verilirken tarih; hicri, miladi/efrenci oldukları belirtilerek gün, ay, yıl şeklinde verilmiştir. Makalede yer alan tarihler gazetenin üzerindedir. Tarih çevirme kılavuzu kullanılmamıştır. Rumi tarih ise, Rumi olduğu açıklaması yapılmaksızın, sadece gün olarak verildiği için makaleye alınmamıştır.

açmaktadır. Matbuat Nizamnamesi'nden üç yıl sonra 1867'de hacim bakımından Matbuat Nizamnamesi'nden daha sınırlı fakat kısıtlayıcılık bakımından çok daha etkili, basın hürriyeti için önemli bir tehdit olan Kararname-i Âli yayımlanmıştır. (İskit, 1943:10-25).

Hakayıku'l-Vekayi'yi çıkarıcıların gazetelerine “ faydalı olmak”, “ fikir alışverişine vasıta olmak” gibi fonksiyonlar yüklemelerinin, sayfalarını maarife, edebiyata dair yazılara açmalarının; siyaset, politika, fikir hürriyeti, hak, vazife gibi kavramlardan kaçınmalarının sebebi yukarıda özetlenmeye çalışılan baskıcı ortamda aranmalıdır. Hâlbuki Osmanlı basını ilk özel gazetenin çıkarılmasından itibaren bu kavramların savunucusu olmuştur.

Hakayıku'l-Vekayi'nin ilk on sayısında yer alan “Menafi-i Şarkiye ve umur-ı düveliyeye dair Türk gazetesi” ifadesindeki “Türk” kelimesi de devrin siyasal ve kültürel ortamı göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Kendisini “Türk gazetesi” olarak tanıtan ilk süreli yayın *Hakayıku'l-Vekayi* değildir ama “Türk gazetesi” unvanını ilk defa kullanan *Terakki* ile organik bir bağı vardır². Bu ifade o yıllar için anlamlı ve önemlidir. Çünkü Türklük siyasi, kültürel bir kimlik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca vurgulanmamıştır. Şükrü Hanioglu Osmanlı basınında Türk, Türklük, Türklüğe ilginin ortaya çıkışına dair;

Tanzimat döneminin sonuna gelindiğinde Batı kaynaklarının tesiriyle Türklerin etnik kökeni, dilleri ve diğer ırklarla ilişkileri üzerine tartışmalar başlamıştı. Yurt içinde *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Basiret* gazetelerinde, yurt dışında Yeni Osmanlı yayınlarında meselâ *Hürriyet* ve *Ulûm* dergilerinde kültürel Türklüğe gösterilen ilgi olarak yorumlanabilecek atıflar yapıldı. Ali Suâvi 1873'te Paris'te basılan *Hive (Le Khiva)* adlı eserinde benzer görüşleri dile getirdi. 1868'de İstanbul'da neşredilmeye başlanan *Terakki* gazetesi başlığının sonunda “Türk gazetesi” ibaresini koymuştu. Ayrıca basında Türk ve Osmanlı Devleti için Türkistan benzeri kelimeler yaygın biçimde kullanılıyordu. Ancak bunların henüz rüşeym halindeki bir kültürel hareketi dile getiren ilk ifadeler olduğunu belirtmek gerekir. (2012: s. 552)

bilgilerini verir. *Hakayıku'l-Vekayi*'nin Türk gazetesi olarak tanıtılması da “rüşeym hâlindeki bir kültürel hareketi dile getiren ilk ifadeler” arasında sayılabilir fakat gazetenin içeriği bu tercihin arkasında ciddi bir bilincin olmadığını düşündürmektedir. Nitekim on sayı sonra bu yazı kaldırılmıştır.

***Hakayıku'l-Vekayi*'nin Çağdaşlarıyla Münasebetleri**

3 Eylül 1870-9 Kânunuevvel 1873 arasında yayımlanan *Hakayıku'l-Vekayi* çağdaşı olan gazetelerle zaman zaman ters düşmüştür. Mesela, *Hakayık* farklı gazetelerden haber veya makale tercüme/iktibas etmeyi adeta yayın politikası hâline getirmiş ve böyle bir iktibas sebebiyle *Ceride-i Askeriye* ile anlaşmazlık yaşamıştır. 263. sayıdaki (10 Rebiyülevvel 1288/30 Mayıs 1871) “İfade-i Mahsusa”da matbuatın ıslaha ihtiyacı olduğu söylenir ve “Türk lisansı üzere çıkan gazeteler ile elsine-i saire üzere yazılan veya tabir-i aherle Köprü'nün öte tarafında dağıtılan gazeteler beyninde derkâr olan adem-i müsavat”a dikkat çekilir. Daha sonra *Levant Herald* isimli gazeteden askerliğe dair bir haberin iktibas edilmesine *Ceride-i Havadis*'in tepki göstermesi ve kullandığı dil eleştirilir. 269. sayıdaki (16 Rebiyülevvel 1288/5 Haziran 1871) “İfade-i Cevabiye”de ise *Ceride-i Havadis*'in bu konuya kısa bir yazı ile katıldığı ve sorularına cevap vermediği kendilerinin de sütunlarını bu konuya kattıkları bildirilmiş ve tartışma bitirilmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, “*Diyojen*, ‘*Hakayık*’ gazetesinin jurnali üzerine Kararname-i Âli ahkâmınca ilga edilmişti. ‘*Hadika*’ ertesini günkü 45. nüshasında ‘*Hakayık*’ gazetesinin vaziyetinden bahsetti” (1976: 357) der. *Hadika* (nr. 45, 14 Kânunisanı 1289) Tanpınar'ın dikkat çektiği yazıda *Hakayık*'ın sadrazam ve Mithat Paşa hakkında “tarizat-ı garazkârâne ve bî-

² “Menafi-i Şarkiye ve umur-ı düveliyeye dair Türk gazetesi” ifadesi *Terakki*'nin de klişesinde yer alması, “Mukkaddime”nin sonunda yer bulan “Bir mah müddetle tatil olunan *Terakki* gazetesi müşterilerine müddet-i tatil hitamına kadar bu gazete verilecektir.” vaadi bu bağın bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

edebaneden dolayı tedib daire-i edebe tayin” olunmamasından şikâyet etmiş ve kendilerinin de “istediği gibi idare-i lisana hazır olduğunu ilan” etmiştir.

*İbret*³ gazetesi, *Hakayık*'ı dalkavuklukla suçlamıştır. (Nalcıoğlu, 2013: 293) Osmanlı'da basın muhalefetin odağı olmuştur fakat her gazetenin veya gazetecinin muhalif olduğu iddia edilemez. Ancak inkâr edilemeyecek bir gerçek vardır ki Namık Kemal ve yazdığı gazetelerin muhalefeti oldukça katıdır. Onlar bu mesele üzerinden çağdaşları olan gazeteleri de eleştirmiş *Hakayık* da bundan nasibini almıştır. Namık Kemal'in başyazarlığını yaptığı yıllarda *İbret*'in *Hakayık*'ı dalkavuklukla suçlaması buna örnek olarak gösterilebilir.

Tanpınar'ın şu tespiti *Hakayık*'ın basın hayatındaki yerini göstermek bakımından dikkat çekicidir:

Güzel olsun diye yazmadığı zaman tatlı bir muharrir olan Namık Kemal aynı yazıda gazetenin vatani bin 'meclis-i ülfet' hâline getirdiğini söyler. Yazık ki bu 'meclis-i ülfet'i bozanlar vardı. Âli Efendi'nin çıkardığı '*Basiret*', Filip Efendi'nin çıkardığı ve Kemapaşazade Sait Bey'in yazdığı '*Hakayuku'l-Vekayi*' gazeteleri '*İbret*'ten, '*Diyojen*'den, '*Hadika*'dan çok ayrı bir gözle etrafa bakıyorlar, devletin müşkil vaziyetini hiç göze almadan iktidara dalkavukluk ediyorlar, bilhassa Namık Kemal ve arkadaşlarının o kadar şiddetle ihtiraslarını açıkladıkları Mısır valisini –İsmail Paşa- bol para mukabilinde, açıktan açığa tutuyorlardı. (1976: 354, 355)

***Hakayuku'l-Vekayi*'nin Sahibi Filip Efendi**

Yukarıda belirtildiği gibi Rüştü tarafından çıkarılmaya başlanan *Hakayuku'l-Vekayi* 617. sayıdan itibaren Filip'e devredilmiştir. On iki yaşında Diyarbakır'dan İstanbul'a gelen ve çocukluğundan itibaren gazetelerde çalışmaya başlayan Filip'in gazetecilikteki yeri o dönem basınının karakteristik özelliklerinden birisini yansıtmaları bakımından önemlidir.

O zamanlar çoğalmaya başlayan basımevlerinin sahipleri, sürekli bir iş kaynağı olmak üzere gazete çıkarmak ve gazete kapanınca –çok kez de böyle oluyordu- işi sürdürebilmek için ellerinde yedek imtiyazlar bulundurmaları alışkanlığında idiler. Bu basımevi ve gazete sahiplerinden birçoğu da basımevi ve gazete hamallığından yetişme, okuma yazması kıt kimseler olduğundan, gazetelerine ya ücretle yazar tutmakta ya da -yine o zamanın deyimince- bir yazara “iltizam” vermekte idiler. Bu çeşit gazete sahipleri arasında, o zaman çıkmış bütün gazetelerin sonlarında adları görülen Andon (kimileyin Antuvan), Filip, Aleksan Sarafyan, Teodor Kasap, Misialidi ünlülerindendi. (Özön, 1997: 31-32)

Filip Efendi; *Muhbir*, *Terakki*, *Vakit*, *Tarik* gibi dönemin önemli gazetelerini de çıkarmıştır. Kaynaklar, sahibi olduğu gazetelerin bir satırını dahi okuyamayacak derecede cahil olduğu konusunda hemfikirdir. *Muhbir*'den itibaren devrin baskıcı ortamından nasibini alan Filip Efendi yılmadan gazeteciliğe devam etmiş fakat zamanla o da mutedil bir tavır ve saraya yakın olmayı tercih etmiş Sultan Abdülhamit'in teveccühünü kazanmıştır. Basın tarihine katkısı çıkardığı gazeteler üzerinden değerlendirilmelidir. (Til, 2004: 263-272)

***Hakayuku'l-Vekayi*'nin Muhtevası**

Hakayuku'l-Vekayi muhalif bir tavır takınmaz. Sütunlarında tevcihat metinleri, Matbuat Kaleminden, Bab-ı Zaptiyeden gönderilen resmî tebligatlar, telgraflarla gelen, Fransızca, İngilizce, Arapça, Ermenice yayımlanan gazetelerden aktarılan haber ve makaleler, okuyucular tarafından gönderilen “varaka”lar, kitap tanıtım ve ilanları, İstanbul'un kültürel hayatını yansıtabilecek duyurular vardır.

³ “*İbret* gazetesi Namık Kemal ve arkadaşlarının yönetimine geçmeden birçok kez kapatılmış ve el değiştirmiştir. Basın tarihi açısından anlamlı olan *İbret*, Namık Kemal ve arkadaşlarının sorumlu oldukları (13 Haziran 1872-5 Nisan 1873) zaman diliminde çıkan sayılardır.” (Yüksel 2020: s. 60)

Resmî tebligatların yayımlanması 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'ndeki sekizinci maddenin gazetelere yüklediği bir yükümlülüktür. Mesela “Matbuat Kaleminden gelen bir evraktır” açıklamasıyla yayımlanan bir yazıda; *Diyojen* gazetesinin Fransızca nüshasında Rus imparatoru ve İran şahının maiyetindeki bir kişiye dair yer alan ifadelerden dolayı iki ay tatil edildiği belirtilmiştir. (nr. 110, 26 Ramazan 1287/19 Kânunuevvel 1870, s. 1). “Bab-ı Zaptiyeden gelen varakadır” açıklamasıyla yayımlanan bir yazıda işlenen bir cinayetin katil zanlılarının yakalandığı haberi vardır. (nr. 268, 15 Rebiyyülevvel 1288/4 Haziran 1871, s. 1)

Osmanlı'da “ilk telgraf hattı 1855'te Kırım Savaşı sırasında açılmıştı” (Berkes, tarihsiz: s.33). Süreli yayınlarda da telgraf haberleri sıklıkla yer almıştır. *Hakayıku'l-Vekayi*'deki “Telgraf Haberleri” başlıklı yazılar okuyuculara geniş Osmanlı coğrafyasının yanı sıra ülke dışındaki sıcak gelişmelerden haberdar etmeleri açısından anlamlıdır. Hatta gazetenin özellikle ilk 75 sayısında, düzensiz aralıklarla yayımlanan “İlave-i Hakiki”ler ilgili sayının yayımlanmasından sonra gelen telgraflara ayrılmıştır.

Çeşitli gazetelerden iktibas edilen haber ve makaleler zaman zaman gazetenin mütalaasıyla yayımlanmıştır. Bunları birkaç açıdan yorumlamak mümkündür. Birincisi bu iktibaslar sayesinde gazete sadece haber vermemiş bazı fikirler beyan etmiştir. “Belirtilen makaleler yorumsuz olarak verildiğinde dahi, çoğu kez bu makalelerde dile getirilen fikirlerin gazete yönetimince de benimsenen fikirler olduğu açıktır.” (Nalcıoğlu, 2013: 291). Bunlar sakıncalı görülmemiş olmalı veya yönetimin hoşuna gitmeyecek düşünceler olsa bile kaynak göstererek yapılan iktibaslar *Hakayıku'l-Vekayi*'yi tatil edilme, kapatılma, kovuşturmaya uğrama gibi olumsuz durumlardan kurtarmıştır. Aslında Türk basını bu uygulamaya yabancı değildir. *Vekayi-i Mısriye*'de Avrupa basını kaynak gösterilerek Babıali'nin politikasına yöneltilen eleştirileri barındıran haberlere yer verilmiş ve Mehmet Ali Paşa çatışmaya girmeden İstanbul hükümetine karşı muhalefet etmiştir. (Koloğlu, 2014: 105)

Okuyucular tarafından gönderilen “varaka”lar gazetenin geniş kitleye ulaştığını düşündürmektedir. Mesela “Basra'dan matbaamıza gelen mektuptur” başlığıyla yayımlanan bir yazıda *Zevra* gazetesindeki bir haber ve o bölgede ortaya çıkan bir asayiş konusu hakkında bilgi verilmektedir. (nr. 280, 28 Rebiyyülevvel 1288/17 Haziran 1871, s. 2) “Bir zat tarafından matbaamıza vürud eden varakadır” açıklamasıyla yayımlanan bir yazıda, Paris yangınında oradaki kütüphanenin yanması haberinden hareketle İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer tarafından yakıldığına dair rivayetler reddedilmektedir. (nr. 297, 16 Rebiyyülahir 1288/5 Temmuz 1871, s. 1) Bu “varaka”ların sebep olduğu küçük çapta tartışmalar da *Hakayıku'l-Vekayi*'nin belirli bir okuyucu kitlesine ulaştığının işareti olarak düşünülebilir. Söz gelimi 345. sayıda “Bî-taraf Adam” imzasıyla bir yazı yayımlanır. Bu yazıda, Yahudilerin hor görülmesinin adaba aykırı olduğuna dair fikirler vardır. 353. sayıdaki “Varaka-ı Cevabiye”de sözü edilen yazının yayımlanmasından duyulan memnuniyet dile getirilir fakat *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te⁴ “Fazıl Bir Zat” imzasıyla bu yazıya bir reddiye yayımlandığı söylenir ve bunun altına “Beyanname” başlığı ve “Bî-taraf adam” imzasıyla insanların eşit olduğuna dair bir yazı eklenir.

Hasan Refik Ertuğ *Hakayıku'l-Vekayi* ile ilgili olarak, “Fransa-Almanya Savaşı dolayısıyla sayfaları savaş haberleriyle dolu çıkardı, iç politikaya hemen hemen hiç dokunulmazdı.” (1970: 218) tespitini yapar. Nitekim gazete sütunlarında Almanya Prusya Savaşı ve bu savaşın ardından Paris'te çıkan olaylara dair birçok yazı görmek mümkündür. Mesela on dokuzuncu sayıda Victor Hugo'nun Alman milletine hitaben kaleme aldığı bir “beyanname”nin mealen aktarıldığı belirtilen bir yazı yayımlanmıştır. (nr. 19, 23 Cemaziyelahir 1287/19 Eylül 1870) Bu yazıda Victor Hugo, savaşı İmparatorluk'un istediğini Cumhuriyet'in ise hürriyet, eşitlik istediğini bu

⁴ Osmanlı'nın ilk yarı resmî gazetesi olan *Ceride-i Havadis* (1840, 213. sayıdan itibaren *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adını almıştır. William Churchill tarafından çıkarılmıştır.

sebeple savaşın bitmesi gerektiğini dile getirmektedir. 296. sayıdaki “Tercüme-i İlanname” başlıklı yazıda Paris’te işçilerin çıkardığı yangından söz edilmekte sebebi sorgulanmaktadır. (nr. 296, 15 Rebiyülevvel 1288/4 Temmuz 1871, s. 2) Bu yazılar arasında, “Daily News gazetesinde münderiç bir mektubun suret-i mütercemesidir” açıklamasıyla yayımlanan bir yazının altında Karl Marx imzası vardır. (nr. 170, 30 Zilkade 1287/21 Şubat 1871, s. 1, 2) 285. sayıda yine Paris’teki olaylara dair yapılan bir yorumda Karl Marx ismi geçer:

Âlemin birinci şehri şehiri namını kazanmış bir payitahtı yakıp yıkarak harap ve berbat etmiş olan eşkıyanın kumandanı (Karl Marx) denilen ve hâlâ Londra’daki Enternasyonel nam cemiyetin reisi bulunan pehlivan olup merkum orada kemal-i emn u rahat üzere ikamet etmektedir (nr. 285 3 Rebiyülahir 1288/22 Haziran 1871, s. 2).

Bu imza ile Türk okuyucu Karl Marx ismiyle ilk defa karşılaşmıştır. Yukarıdaki cümleler de Türk basınında Karl Marx’a dair ilk yorumdur⁵. Fethi Tevetoğlu, “Türkiye’de sosyalist ve komünist faaliyetler tarihini inceleyecekler, siyasi teşekküllerin kurulmasından önce, bazı neşriyat ile adeta bu kuruluşlara hazırlık yapıldığını göreceklerdir” (1967: s. 55) der. *Hakayuku'l-Vekayi*’deki bu ve benzeri yazıların böyle bir farkındalıkla yayımlandığını söyleyecek veriler mevcut değildir ve Marx’a dair söylenenlerin de çok sevecen olduğu söylenemez. Ayrıca “Fransa’daki komün hareketleri dolayısıyla sosyalizme yazılmış bir reddiye” (Okay 1994: s. 420) olan Ethem Pertev Paşa’nın *Kırmızı Bayrak* isimli eseri 237. sayıdan itibaren tefrika edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye solunun tarihçesine dair kaleme alınan veya alınacak yazılarda *Hakayuku'l-Vekayi* ismi mutlaka geçecektir.

300. sayıda “La Turquie’den Hülasa” olarak yayımlanan “Zamanımızın Politikası, Türkistan” başlıklı yazı gazetenin dış haberlere ilgisinin bir başka delili olarak düşünülmelidir.

Her süreli yayın gibi *Hakayuku'l-Vekayi* de devrine tanıklık etmektedir. Mesela *Hakayuku'l-Vekayi* sütunlarından Gedikpaşa Osmanlı Tiyatrosunda oynanacak oyunları öğrenmek mümkündür. Gazetenin, Girit havadisi sebebiyle iki nüsha yayımlanacağını ilan edilmesi (14. ve 15. sayılar aynı gün çıkmıştır) Girit’te yaşananların kamuoyunu ne kadar meşgul ettiğini geleceğe aktarır. Padişahın Büyükaada yangınzedelerine yirmi bin kuruş yardım yaptığının duyurulması o günlerde yaşanan bir felaketi ve padişahın tepkisini öğrenmemizi sağlar. Bu örnekleri artırmak mümkündür.

***Hakayuku'l-Vekayi*’de Yazısı Bulunanlar**

Hakayuku'l-Vekayi haber gazetesidir, bu haberler de genellikle Türkçe veya yabancı dillerde yayımlanan gazetelerden yapılan iktibaslar şeklindedir. Değişik vesilelerle gelen “varaka”lar kim tarafından ve nereden gönderildiğini bildiren açıklamalarla yayımlanmıştır. Bu isimlerin sürekli olmadığı ve yazar kadrosundan sayılamayacağı aşikârdır.

Çok sık olmamakla birlikte ilk sayılardan son sayılara kadar görülen manzum tarihlerin şairleri de unvanları ile verilmiştir. Tamamının burada verilmesi mümkün olmamakla birlikte bu isimlerin oldukça çeşitli ve ilginç olduğunu belirtmek gerekir. Mesela Ali Paşa’nın ölümüne düşürülen tarihlerden birisi o sırada ülkede misafir bulunan Afgan hanedanından bir üyeye aittir. İran tüccarından Hacı Mehmet Hüseyin Gazi, Ayıntablı Hüsnü Efendi, Esbak Burdur kaymakamı Mehmet Reşat Efendi, Şuarâ-yı asrdan bir hanım, Şair Nüzhet, Senih Efendi tarih manzumelerinin altında ismi geçen şairlerdendir. Yine “şuarâ-yı asrdan Hakkı Beyefendi”nin farklı vesilelerle düşürdüğü birden fazla tarihi sütunlarda görülmektedir.

Kaynaklar, Rezaizade Mahmut Ekrem ve Kemal Paşazade Sait Bey’in *Hakayuku'l-Vekayi*’de yazılarının yayımlandığını söyler. (Şapolyo 1969: 153; Oral tarihsiz: s. 114; Ertuğ

⁵ Bu bilgiye “şimdilik” kaydını koymak gerekir. Çünkü süreli yayın çalışmaları araştırmacıları her an başka bir sürprizle karşılaştırabilmektedir.

1970: s. 217-218). Fakat Kemalpaşazade Sait Bey'in *Hakayık* ile bağlantısı çok daha kuvvetli olmalıdır. *Servet-i Fünun*'daki bir mülakatında başmuharrirlik yaptığı gazeteler arasında *Hakayıku'l-Vekayi*'yi de sayar. (İnal, 1988: 1623). *Hakayık* sütunlarında dış haberlerin yoğunlukta olduğunu hatırlayıp, bu açıklamaları

Said Bey yazılarında imza kullanmamıştır. Başyazar olarak çalıştığı gazetelerde "İcmai-i Ahval" başlığı altında, umumiyetle ilk sahifede; devletlerarası münasebetler, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikası ile siyasi gelişmelere dair yazılar yazdı. İki önemli Batı dilini çok iyi bildiğinden, yabancı neşriyatı takip edebiliyordu. Bu itibarla Avrupa'daki siyasi gelişmeleri, cereyan eden savaşların seyri ve dünya devletlerinin durumu ile ilgili konuları rahatlıkla yazılarında işleyebilmiştir. (Beyhan, 1993: 173)

bilgisiyle destekleyince *Hakayık*'taki başyazıların Sait Bey'e ait olduğu sonucuna ulaşmak yanlış olmayacaktır.

Kemalpaşazade Sait Bey (Lastik Sait), küçük yaşta Arapça, Farsça okumuş, babasının Berlin sefiri olması sebebiyle gittiği Berlin'de Almanca öğrenmiş, daha önce bildiği Fransızcasını ilerletmiştir. Resmî vazifelerinin yanı sıra *İstanbul*, *Vakit*, *Tarik* gazetelerinde başyazarı olarak basın tarihinde yer alan Sait Bey kısa bir süre de matbuat müdürlüğü yapmıştır. (İskit, 1943: 43) Etkili bir hiciv ustası olmakla birlikte uzun yıllar yönetime ters düşmemiş fakat hakkındaki bir jurnal sebebiyle ömrünün 9 yılını sürgünde geçirmek zorunda kalmıştır. Hikmet Feridun Es, bu sürgüne "iki beyaz at" sebep olmuştur der ama bunun bahane olduğunu söyler, asıl neden olarak Sait Bey'in yazıları ve hicivlerini gösterir. Es'in anlattığına göre, Sait Bey'in arkadaşı Ziya Molla Şehzade Reşat Efendi'ye iki beyaz at satmış, şehzade de karşılığında 200 altın göndermiştir. Bu çok büyük bir meblağdır. Ziya Molla teşekkür mektubunu Sait Bey'in yazmasını ister, kendisi temize çektirecektir. Hem şehzade ile irtibatın olması hem çok yüklü bir paradan söz edilmesi şüphe çekmiştir. Sonuçta mektubun müsveddesini yazan Sait Bey de mektubu temize çeken Ziya Molla'nın kâtabi Bedrettin Efendi de sürgüne gönderilir (Es, 2019: 703-706). Mehmet Ali Beyhan ise bu sürgüne sebep olarak başta "İstifâ-yı Humayun Şayiati" başlıklı yazı olmak üzere başka makalelerini gösterir. (Beyhan, 2008: 549-551). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkan afla İstanbul'a dönmüş, gazeteciliğe devam etmiştir.

Kemalpaşazade Sait Bey'in dil konusunda da çalışmaları ve dikkate değer görüşleri vardır. "Dilde Türkçülüğü, yabancı kelime ve terkiplerden arındırılmış Türkçeyi" (Beyhan, 1993: 173) savunmuştur. Sait Bey'in Türkçe konusundaki hassasiyeti *Hakayıku'l-Vekayi*'de de görülebilmektedir. Mesela 201. sayısındaki (6 Muharrem 1288/27 Mart 1871, s. 1) "Lisanımız" başlıklı yazıda Türkçenin kurallarının belirlenmemesi, lüğatinin olmaması, bu dili öğrenmek için başka iki dilin kurallarının da bilinmesi gerektiği gibi şikâyetleri dile getirir ve öneride bulunur:

Evvela bir (akademi) yani encümen-i danış teşkil olunup lisanın kavaidi zapt olunmalı ve lisanı mahsus bir lügat kitabı basılmalı mevcut olan Türkçe müellefattan intihap edilip ve yeni münşeât mecmuaları tertip olunup mekteplerde şakirdana tedarik ve talim olunmalı ve fünuna dair gerek telif ve gerek tercüme olunan ıstılahat kezalik encümen-i danışe takdim olunup kabul ve tasdik ettirildikten sonra tab ve neşredilmeli o hâlde lisan tamamen bir kaide ve nizam tahtına alınıp herkes gibi bizim de mazbut kavaidi malum bir lisanımız olmuş olur.

Bu şikâyet ve öneriler o yıllarda farklı kalemler tarafından da dile getirilmiştir fakat Sait Bey'in "Arapça isteyen urbana gitsin, Acemce isteyen İran'a gitsin, Frengiler Frengistan'a gitsin, ki biz Türk'üz, bize Türkî gerektir. Bunu fethmetmeyen cahil demektir." dizeleri devri için oldukça ileri bir düşüncedir.

Sütunları, "menafi-i ammeye ve maarif ve edebiyata müteallik asar için" açılmıştır fakat *Hakayıku'l-Vekayi* bir edebiyat gazetesi değildir. Gazetede edebiyat adına en sık görülen yazılar kitap tanıtım ve ilanlarıdır. Fakat belki tesadüf eseri olarak belki de o yıllarda yayın hayatında olan gazetelerin sayısının az olması sebebiyle yeni Türk şiirinin teşekkülünde rol oynayan, Ahmet

Hamdi Tanpınar'ın yeni Türk şiirinin gelişmesinde “ikinci hamle” (1976: 264) olarak nitelendirdiği Ethem Pertev Paşa'nın iki manzumesi, “Tıfl-ı Naim” tercümesi ve Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete getirilmesi münasebetiyle kaleme aldığı kaside *Hakayıku'l-Vekayi*'de yayımlanmıştır. Söz konusu manzumelerin ikincisine giriş mahiyetinde, Sait Bey'in kaleminden çıkmış olması kuvvetle muhtemel, Türk şiirinin kısa bir tarihçesi bulunmaktadır. Çok kısa da olsa devri için anlamlı olan bu giriş ve iki manzume *Hakayıku'l-Vekayi*'nin Türk edebiyatına hizmetleri arasında zikredilmelidir. Manzumelerin sahibi Ethem Pertev Paşa'nın devlet adamı kimliğinden öte şair kimliği bu makale için anlamlıdır.

Edhem Pertev Paşa'nın epeyce şiir yazdığı ifade edilmekteyse de kütüphanesi Koska'daki yangında eviyle birlikte yandığından bunların sadece dokuz tanesi bilinmektedir. Bu şiirlerinin bir kısmı eski tarzın devamıdır ve herhangi bir orijinalliyi yoktur. Türkçeye nazmen çevirdiği Voltaire'den “Münâcât”, Rousseau'dan “Bekâ-yı Hayât”, Victor Hugo'dan “Tıfl-ı Nâim” adlı şiirler şekil ve muhteva bakımından yenilik gösterir. Mahmud Nedim Paşa'ya kaside olarak takdim ettiği şiir ise hece vezniyle olup yirmi yedi kıtadır ve Bektaşî nefesleriyle halk destanlarını andırır. Sultan Abdülaziz için yazdığı “Destan” ile kızına gönderdiği manzum mektup hece vezninin ilk güzel örneklerinden sayılır. Pertev Paşa'nın bu az sayıda şiiri, Şinâsi'ninkilerle beraber Tanzimat şiirinde şekil, dil ve muhteva olarak yenileşmenin ilk başarılı denemeleri arasında yer almaktadır. (Okay, 1994: 420-421)

Hakayıku'l-Vekayi'de hem yayımlanış periyodu, hem yayımlandığı sayfa bakımından belirli bir düzen ve istikrar göstermeyen tefrikalar vardır. Bu tefrikaların sahipleri de gazeteye katkıları olması bakımından yazarlar arasında sayılabilir. Söz konusu tefrikalar arasında dikkat çeken, Tanzimat ve I. Meşrutiyet Dönemi ediplerini büyük ölçüde etkileyen Fransız yazar Constantin François Chassaboef Volney'in *Tedmür Harabeleri* isimli eseridir. Ahmet Hamdi Tanpınar “Volney'in *Tedmür Harabeleri* isimli eseri var, Tanzimat'ta bizde çok sevildi.” der. (2004: 38). Nitekim kaynaklar bu eserin muhtelif isimler tarafından tercüme edildiğini göstermektedir. Mesela Abdülhak Hamit, ağabeyi Abdülhak Nasuhi Bey'in Volney'in *Tedmür Harabeleri* isimli eserini çevirdiğini, bu eseri okuyarak edebiyatla ilgilendiğini söyler (İnal, 1988: 1106). Hilmi Ziya Ülken ise aynı eserle ilgili olarak şunları söyler

Namık Kemal yalnız Volney'in *Les Ruines* adlı eserini *Palmir Harabeleri* adıyla tercüme etmiş ise de neşredilmemiştir. Bu eser Suphi Paşazade Ayetullah Bey, defter-i hakan nazırı Ziya Paşa, Recaizade Ekrem Bey, şurâ-yı devlet muavinlerinden Seyfi Raşit Bey taraflarından ayrı ayrı beş defa tercüme edilmiştir.” (Ülken, 2007: 329, 330)

Bu tercümelerden birçoğu ya tamamlanamadığı için veya başka sebeplerle yayımlanamamış olmalıdır çünkü Cumhuriyet öncesinde *Tedmür Harabeleri* mütercimi olarak çoğunlukla Ayetullah Bey ismi geçer. Bu bilgiler, Osmanlı aydınının eserden haberdar olduğunu göstermektedir ama muhtemelen kamuoyu söz konusu eserle ilk defa *Hakayıku'l-Vekayi* sütunlarında tanışmıştır. Ayetullah Bey'in tercümesi 304. sayıdan (23 Rebiyülahir 1288/12 Temmuz 1871) itibaren tefrika edilmeye başlanmış düzensiz aralıklarla yedi sayı devam etmiştir. Eserin tefrika edilen bölümlerinde ve bu tefrikanın aynı yıl kitap olarak basımında mütercimnin adı yer almaz fakat hâlihazırdaki bilgiler bu tefrikanın Suphi Paşazade Ayetullah'a ait olduğunu göstermektedir.

Ayetullah Bey ismi *Hakayıku'l-Vekayi*'nin 336. sayısında (29 Cemaziyevvel 1288/5 Ağustos 1871) başlanan, düzensiz aralıklarla yayımlanan *Kıyafetname* başlıklı bir tefrikada geçmektedir. Eserin yayımı Mehmet Ayetullah imzasıyla “ilm-i kıyafet” hakkında verilen bilgi ile başlar, 338. sayıda “İzzetli Ayetullah Bey'in *Kıyafetnamesi*” olarak takdim edilir. Bu notlar, *Kıyafetname* yazarının Suphi Paşazade Ayetullah olduğunun işaretleridir fakat yazarın biyografilerinde bu eserden söz edilmemektedir. Muhtemelen eser tamamlanamamış, gazete sütunlarında tefrika olarak kalmıştır.

Yeni Osmanlılar arasında adı geçen, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ağabeyi Mehmet Ayetullah devletin çeşitli kademelerinde görev almış, Filip Efendi'nin çıkardığı *Vakit*⁶ gazetesinde makaleleri yayımlanmıştır. Ziya Paşa'nın *Rüya*'sını takliden kaleme aldığı *Rüya* isimli bir eseri, *Terhib-i Bent*'i vardır. Musullu Sami Efendi ile *Utarit* isimli bir gazete çıkarmış fakat çok kısa ömürlü olmuştur. (İnal, 1988: 145-151).

Farklı gazetelerden iktibas edilen haber nitelikli yazıların dışında *Hakayıku'l-Vekayi* sütunlarındaki yazılar genellikle imzasız olduğu için yazar kadrosu hakkında detaylı ve kesin bilgiler vermek mümkün değildir. Bununla birlikte gazetenin sütunlarında Sait Bey gibi dönemin önde gelen gazetecisinin, Edhem Pertev Paşa gibi fikirlerini yazıya dökmek isteyen devlet adamının, Ayetullah Bey gibi genç bir muhalifin, Rezaizade Mahmut Ekrem gibi bir edebî otoritenin ismi yer almaktadır fakat yazıların altında imzalar değil gazeteyi çıkaranlar tarafından kısa cümlelerle tanıtılan yazar isimleri vardır. Bu tespitin istisnası; orijinal kişiliği, sıra dışı yaşantısı ve dikkat çekici fikirleriyle yer alan Hayrettin'tir. Gazetede Hayrettin'e ait imzasız yazıların da bulunması imkân dâhilindedir fakat altında Hayrettin imzası olan ilk yazı, "Teşekkür" (nr. 359, 28 Cemaziyelahir 1288/13 Eylül 1871, s. 2, 3) başlığıyla yayımlanmıştır. Bu yazıda 223. numaralı *Fırat*⁷ gazetesinde yer alan bir mahkeme haberinden dolayı gazeteye teşekkür edilir, hukuk ve adaletin önemi vurgulanır.

Faik Reşat'ın ifadesiyle "*Vatan-cüda bir Polonyalı*" (1326/1910-1911: s.156) olan Hayrettin'in asıl ismi Karol Karski'dir. Kaynaklar iki farklı Hayrettin portresi çizmektedir. Birincisi gazete yazarı Hayrettin. Bu kimliğiyle "İttihad-ı Osmanî, Türk milliyetçiliği, Türk dış politikası, Alfabe meselesi, Avrupa, gazetecilik, Hukuk, meclisler ve İttihad-ı İslamî" gibi konularda bilgisi olan önemli bir şahsiyettir." (Gümüş, 2015: 377-378).

İkinci portre içkiye düşkünlüğüyle fıkra tadında anekdotlara konu olabilecek Hayrettin'dir. Bu portreye dair bilgilerin kaynağı Faik Reşat ve Ahmet Rasim'dir. Faik Reşat, *Nevsal-i Osmani*'de yayımlanan yazısında Hayrettin'in *Terakki ve Basiret* gazetelerinde hayli makaleleri olduğunu belirtir, Türkçe bilmediğini makalelerinin Fransızcadan tercüme olduğunu yazar, anekdotlar aktarır. Yazarın, "gariptir ki işret ve sefalet gayet faal ve cevval olan müfekkiresine zerre kadar hâle vermediğinden "kös kütük" denilecek bir hâlde iken bile pek güzel bentler yazar; âli, metin ve makbul fikirler beyan ederdi" (Faik Reşat 1326/1910-1911: 156,157) sözleri iki farklı Hayrettin portresinin çağdaşları tarafından da hayretle karşılandığını göstermektedir. Ahmet Rasim'in "Matbuatımızda Lehli Bir Muharrir" başlıklı yazısı ise *Akşam* gazetesinde (nr. 2133, 6. sene, 16 Eylül 1340 /1921, s. 2.) ve Münir Süleyman Çapanoğlu'nun *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*'ında yer alır. Bu yazıda söz büyük ölçüde Faik Reşat'a bırakılmış ve aynı minval üzere hatıralar paylaşılmıştır⁸. Aynı kitapta ve *Vakit* gazetesinde (nr. 1181, 24 Mart

⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal *Son asır Türk Şairleri*'nde Ayetullah Bey ile ilgili bilgileri büyük ölçüde Abdurrahman Adil'in bir makalesinden aktarmıştır. Bu kaynakta *Vakit*'ten başka bir gazetede yazmadığını Basiretçi Ali'nin kendisiyle çalışmak istediğini fakat onun Filip Efendi'den vazgeçmediğini belirtir. İbrahim Alâettin Gövsa ise Mehmet Ayetullah'ın *Basiret* gazetesini başyazarı olduğunu belirtmiştir. (Gövsa 1946: 55).

⁷ Halep'te çıkarılan resmî gazetedir. Halet Efendi tarafından çıkarılmıştır.

⁸ Münir Süleyman Çapanoğlu *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar* isimli eserinin bir kısmını Ahmet Rasim'in yazılarına ayırmıştır. Lehli Hayrettin'in anlatıldığı "Matbuatımızda Lehli Bir Muharrir" başlıklı yazı da bunlar arasındadır. Bu yazıda uzun bir dipnotla Faik Reşat'ın zengin bir kütüphanesi olduğu, resmî vazifelerde bulunduğu, öğretmenlik ve profesörlük, *Takvim-i Vekayi*'nin başyazarlığını yaptığı, Tarih Encümeni azası olduğu, zengin kütüphanesinin yandığı bilgisini verir. Lehli Hayrettin'den bahseden ve Münir Süleyman Çapanoğlu'nun eserini kaynak gösteren bazı çalışmalarda bu bilgiler Lehli Hayrettin'e mal edilmiştir. Aynı yazıda geçen, "Ben de Hayrettin'i hemen hemen tıpkı böyle gördüm...." ifadeleri de Münir Süleyman Çapanoğlu'nun olarak zikredilir. 1894 doğumlu olan Münir Süleyman'ın böyle bir ifade kullanması mümkün değildir.

1337/1921, s. 2) yer alan “Matbuata Dair Birkaç Hatıra Daha” başlıklı yazısında da Lehli Hayrettin'den söz eder.

Yukarıda Recaizade Ekrem'in *Hakayuku'l-Vekayi*'de yazıları olan isimler arasında zikredildiği belirtilmişti. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Afife Anjelik* ve adı verilmemekle birlikte *Naçiz* isimli eserlerinin tanıtımı vardır ama taranan sayılarında doğrudan edibin imzasına rastlanmamıştır. 175. sayıda (6 Zilkade 1287/26 Şubat 1871) “Bir zat tarafından varaka” başlığı altında,

Fransa meşahir-i müellifininden (Chateaubriand) nam zatın (*Atala*) namında olan romanının tercümesine vaz-ı hame-i mübaderet olunduğundan bir parçası tarafınıza gönderildi muvafık-ı efkârınız olduğu hâlde gazetenize derci iltimas olunur.

açıklamasının ardından *Atala* tercümesine başlanmış ve düzensiz aralıklarla devam etmiştir. Açıklamada görüldüğü gibi mütercimim ismi verilmemiştir. 644. sayıda ise yazarın isminin geçtiği bir ilanda hem *Atala* hem de *Nağme-i Seher* tanıtılmıştır.

SON PİŞMANLIK MUKADDİMESİ'NE ZEMİN HAZIRLAYAN TARTIŞMA

Tartışmanın Tarafları

Faik Reşat

İhya Efendi hafidi Faik Reşat devletin farklı kademelerinde görev yapmış, özel ve resmî birçok gazete ve mecmuada muharrir ve başmuharrir olarak bulunmuştur. Roman, şiir, biyografi, monografi, edebiyat tarihi, antoloji, imla, kitabet, kıraat, sözlük, tarih türlerinde; inceleme, ders kitabı mahiyetinde yirmiden fazla eserin sahibidir. Ders kitapları, farklı seviyedeki sınıflar için ayrı ayrı hazırlanmış seri şeklindedir. Ortak isimli bu serilerdeki herbir kitap ayrı ayrı düşünülürse daha büyük sayılara ulaşılmaktadır. Zengin bir kütüphanesi olan Faik Reşat 1912 İshak Paşa yangınında eviyle birlikte bütün kitaplarını ve hazırlamakta olduğu eserlerini de kaybetmiştir. Basın ve edebiyat dünyasında ismi ilk defa *Hakayık*'taki tartışmayla duyulmuştur. Bu tartışmadaki fikirlerinde Namık Kemal etkisi açıktır fakat edebiyat tarihlerinde edebî eserleriyle değil başta *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* ve *Eslaf* olmak üzere biyografik çalışmalarıyla anılmaktadır. Gazete ve dergilerde dil, imla, biyografi türünde yazıları ve tercümeleri yayımlanmıştır⁹.

Abdi Efendi

Akkoyunlulardan Şeyh Süleyman torunlarından Osman Ağa'nın oğludur. Şebinkarahisar (Şarkikarahisar)lıdır. Eğitimine memleketinde başlamış, İstanbul'da devam etmiştir. Çeşitli resmî dairelerde görev yapmış, azledilmiş, işsiz kalmış tekrar görev verilmiştir. Yaşadığı bezginlik, kırgınlık, karamsarlık psikolojisine ve şiirlerine yansımıştır. Klasik divan üslubunu benimsemekle beraber özellikle gazellerindeki halk söyleyişine yakın ifadeler Mahallileşme akımının izleri olarak düşünülmelidir. *Divan, Nutk-ı Bî-pervâ ile Akl-ı Dâna (İsm-i Kitâb Akl-ı Dâna, Nutk-ı Bî-pervâ ile Akl-ı Dâna Beyninde Muhâvere, Nev-peydâ/Nâ-peydâ), Erzurum Lehçesi* adlı eserleri vardır. 1302/1884'te Şarkikarahisar Bidayet Ceza Mahkemesi reisi iken ölmüştür (Hıra 2017: 16-26).

⁹ Faik Reşat ve eserlerine dair bilgiler için *Edebiyat Tarihçisi ve Eğitimci Bir Osmanlı Aydını Faik Reşat* isimli eserden faydalanılmıştır.

Mehmet Zeki Pakalın *Sicill-i Osmanî Zeyli*'nde (2008: 7) Hasan Tahsin Okutan'dan naklen Abdi Efendi'nin "Çancoroğlu Şair Abdi Bey" adıyla bilindiğini, "Türkçülük hareketinin elebaşlarından olduğunu", İstanbul ilim ve kalem erbabınca "Çam Kerten, Kalem Cellâdı" gibi unvanlarla anıldığını yazar.

Tartışmanın Seyri

Faik Reşat'ın 17 Recep 1290/9 Eylül 1873 tarih ve 966 numaralı *Hakayıku'l-Vekayi*'de "Mektubi-i Hariciye hulefasından izzetli Reşat Beyefendi tarafından gelen varakadır" açıklamasıyla bir yazısı yayımlanır. *Hakayıku'l-Vekayi*'nin içeriğine dair eleştiri ve önerilerin yer aldığı bu yazıya Abdi Efendi'nin itirazı ile tartışma başlayacaktır.

Söz konusu yazının girişi gazetenin toplum hayatındaki yerine ve "ecnebi" kelimesiyle karşılanan Avrupa gazetelerine dair görüşlere ayrılmış daha sonra söz *Hakayıku'l-Vekayi*'nin içeriğine getirilmiştir. Yukarıda *Hakayıku'l-Vekayi*'nin muhtevasını büyük ölçüde Türkçe ve yabancı dilde yayın yapan gazetelerden yapılan alıntılar oluşturduğu, "edebiyata müteallik asar için sahifelerimiz her zaman açıktır" denilmesine rağmen bu konuda zayıf kalındığı gazetede edebiyat adına ancak bazı kitap ilanlarının ve çeşitli sebeplerle düşürülen tarihlerin bulunduğu belirtilmişti. Faik Reşat bundan şikâyet eder ve sözü Türk şiirine getirir. Ona göre,

Şuaramız henüz bir tarz-ı bedi ve makbul bulamayıp üslub-ı kadim üzre bir takım muhalif-i tabiat mübalagat ile iştilig eylediklerinden ve bu misüllü mübalagat ile memlu olduktan başka terakki-i ulûm ve fûnûnla beraber terakki etmiş olan hikemiyatın ahval-i atikasından ibaret olduğu cihetle mütalaa edecek avam-ı nasın cahil kalmalarına sebep olmaktan başka hiçbir faideyi müfit" olmamaktadır. Öyleyse "Numune-i imtisal olmağa şayan olan eş'âr-ı makbule-i ecnebiyenin ve bi't-tahsis meşâhir-i hükema ve üdebasının ahlak ve edebiyata müteallik bazı asar-ı müfidelerini, ki ekserisini romanlar içinde tasvir etmişlerdir, tercüme ve derc edilmesi gerekir.

Yazar haber sütunlarının altına bir çizgi ilavesiyle tefrika sütunu açılmasını önererek sözünü bitirir.

Hakayıku'l-Vekayi bu yazıya cevaben Avrupa'dan ve bizden birçok faydalı eser yayımladıklarını bu tarzda gelecek bütün eserleri memnuniyetle kabul edeceklerini söyler. Bir taraftan da Faik Reşat'ın Türk şiirine dönük eleştirilerine cevap verir:

Bizim eşarımızın cümlesi gayri müfit olmayıp gerek Arap ve gerek Türk eşarında dahi pek çok asar-ı nafia bulunduğundan yarınki nüshamızda derc edilecek olan eser-i beliğ ve nafia gibi manzumeleri destres oldukta onları dahi kemal-ı taktir ile kabul eyleyeceğimizi ityan ederiz.

Daha sonra Faik Reşat'ı insafa davet eder teşekkür edip bahsi kapatır.

Gazeteyi çıkaranların ertesi gün yayımlamayı vaat ettikleri "asar-ı nafia", Faik Reşat'ın yazdıklarına itiraz edecek olan Abdi Efendi'nin "emel" redifli manzumesidir.

Faik Reşat'ın yazısından iki gün sonra, "Trabzon Divan-ı Temyiz Reisi Sabık İzzetlü Abdi Efendi Tarafından Matbaamıza Gelen Varakadır" (nr. 968, 19 Recep 1290/11 Eylül 1873) başlığıyla yayımlanan yazıda Faik Reşat'ın fikirleri eleştirilir ve itiraz edilir. Böylece tartışma başlar.

Abdi Efendi yazısına Faik Reşat'ın söylediklerini özetleyerek giriş yapar. "Şuarâ-yı İslamiye ve üdebâ-yı Osmaniyenin eslaf ve ahlafın elsine-i selâse üzre meydanda olan" şiir ve nesrinin dört esas üzre bina edildiğini söyler ve bu dört esas üzerinde Osmanlı ve Avrupa ediplerini karşılaştırır.

Bunlardan birincisi aşk ve muhabbete; ikincisi tehzi-i ahlak, terbiye-i tabiata; üçüncüsü medh ü mezemmete; dördüncüsü de bir vaka-i mahsusayı beyan ve hikâyeye dairdir. Abdi Efendi bu dört esasın "üdebâ-yı ecnebiye" için de geçerli olması gerektiği düşüncesindedir.

“Aşk ve muhabbet”i olmayan insana hayvan nazarıyla bakılması gerektiğine inanan Abdi Efendi için aşk ve muhabbet “efrad-ı ecnebiye” için de geçerlidir ve “işbu aşk ve muhabbet” nazmen ve nesren kaleme alınan eserlerde işlenecektir. Son Pişmanlık Mukaddimesi’nde de aşk, yaradılıştaki var olan bir his olarak görülmüş, eserlerdeki (hikâyeler) yerine dikkat çekilmiştir.

İkinci sırada bulunan “tehzib-i ahlak ve terbiye-i tabiat” konusunun ediplerimiz tarafından da işlendiğine dikkat çekilir. Son Pişmanlık Mukaddimesi’nde tartışmanın bu boyutu ele alınmış, edebiyatın böyle bir görevi olduğu, bu görevi yerine getirecek eserlerin niteliği üzerinde durulmuştur. Abdi Efendi’nin örnek olarak seçtiği *Hümayunname*, *Ahlak-ı Alâî*, *Gülistan* ve *Bostan* gibi eserler tartışmanın merkezindedir. Namık Kemal de Son Pişmanlık Mukaddimesi’nde örnek gösterilen eserlere itiraz etmiş, edebiyatın ahlaka hizmeti konusu bu eserler üzerinden değerlendirmiştir.

Üçüncü madde olan “medh ü mezemmet”, aynı aşk meselesinde olduğu gibi, Abdi Efendi tarafından insani bir yaklaşım olarak değerlendirilir, “Eğer onlar dahi gördükleri bir güzel hâli sitayiş ü sena ve çirkin nesneye levh ü tezbih ediyorlar ise üdebâ-yı Osmaniye ile üdebâ-yı ecnebiyenin mugayir-i lisandan başka farkı nedir?” sorusu sorulur.

Tahkiyeli eserlere dair olan dördüncü esasta da “üdebâ-yı tarafeynin mertebe-i müsaviyede bulunmaları emr-i zaruridir.” kararına varılarak “üdebâ-yı ecnebiye” ile “üdebâ-yı Osmaniye” arasında bir fark görülmediği dile getirilir.

Abdi Efendi “elsine-i ecnebiyeye vukuf ve malumatı” olmadığı için bu sonuçlara aklını kullanarak ulaştığını söylemeyi de ihmal etmemiştir. Bu itiraf Faik Reşat’ın vereceği cevaplarda hareket noktalarından birisi olacaktır.

Faik Reşat’ın cevabı gazetenin 971. sayısında (23 Recep 1290/15 Eylül 1873) yayımlanır. Bu yazı tartışmanın değerlendirilmesiyle başlar. Faik Reşat Abdi Efendi’nin kendisini yanlış anladığını söyler. “Bizim maksat ve bahsimiz Türkçe olduğundan Arabi ve Farisiyi karıştırmıyorum.” diyerek Arap ve Fars edebiyatından verilen örneklerle itiraz eder. İtiraz eden zatın kendisinin de itiraf ettiği gibi “elsine-i ecnebiyeden asla haberi” olmadığını “bazı erbab-ı kalemin himmetleri sayesinde meydana gelen ve mütalaası ehl-ı irfanı hayran bırakan teracim-i nefiseyi besbelli okumaya tenezzül”etmediğinin anlaşıldığını “edebiyat-ı Garbiye hakkında bir fikir alamamış olduğu hâlde” verdiği cevapta Garp ile Şark’ı karşılaştırdığını üstüne üstlük sanki karşısındakinin hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi “şiiirin aksamını envanı tarife kıyam etmesi”ni tenkit eder. Abdi Efendi’nin konudan uzaklaştığını fakat kendisine söylenenleri cevapsız bırakmayacağını belirtir. Daha sonra “İtiraz”larla Abdi Efendi’nin iddiaları aktarılır “Cevap”larla bunlar çürütülmeye çalışılır.

Faik Reşat’ın “Cevap”ları şu başlıklar altında toplanabilir:

Arap ve Fars şiirini Osmanlı şiirinden ayrı düşünmek gerekir.

Osmanlı şiirinde de “tehzib-i ahlak”a hizmet eden manzumeler vardır fakat sayıları azdır.

Batı’da da aşk konusu işlenmiştir ama mübalağa yoktur. (Yazar burada Abdi Efendi’nin Voltaire’in Racine’in eserlerini tercüme ettirerek okumasını tavsiye eder.)

Abdi Efendi’nin verdiği *Gülistan* ve *Baharistan* örnekleri doğru olmamıştır çünkü onlar Türkçe değildir.

Abdi Efendi’nin “şuarâ-yı İslamiye ve üdebâ-yı Osmaniye” eserleri için tespit ettiği dört madde yanlıştır.

Bir milletin dilini bilmiyorsan edebiyatını da bilemezsiniz. Bu bilgiye akıl yoluyla ulaşmak mümkün değildir. Batı edebiyatında bizde olmayan tiyatro türü vardır. “Eğer böyle şeyler cihet-i akliye ile bilinmesi lazım gelseydi muterizimin bu ciheti de bilmesi lazım gelirdi.”

Amacım lisanımızı küçük görmek değildi.

Tartışmanın son yazısı, 975 (27 Recep 1290/19 Eylül 1873) numaralı *Hakayıku'l-Vekayi*'de yayımlanır. Yazı,

Ağyâr elemin çekme gönül nâfile gamdır

Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir.

beytiyle başlar. Abdi Efendi'nin Faik Reşat'a cevap vermeye tenezzül etmek istemediğini fakat bunun acizlikle yorumlanmasından çekindiğini dile getirdiği tamlamalarla dolu uzun bir cümle ile devam eder. Namık Kemal bu cümlenin “şu yolda tasavvur olunan sükûtun dermandegî ve acze hamlolunmak ihtimali silsile-i cümban-ı hamiyet ve gayret olarak” kısmını Son Pişmanlık Mukaddimesi'ne almış ve “eğer edebiyatın letafeti bu ise fariğ olduk” demiştir.

Tartışmanın *Hakayıku'l-Vekayi*'de yayımlanan bu son yazısında Abdi Efendi, Faik Reşat'ın ilk yazısındaki “üdebâ-yı Şarkıye” ifadesini daha sonra muradının “üdebâ-yı Türkiye” olduğu şeklinde değiştirmesinden rahatsızlığını dile getirir.

Üç edebiyatın birbirinden ayrı düşünülmesini istemez, Türkçe eserlerin itibarını düşürmenin “elsine-i İslamiyenin cümlesini” itibardan düşürmek anlamına geleceğini söyler.

Tiyatro bahsine de değinen Abdi Efendi, edebiyatımızda bu türün olmadığını belirttiğinden sonra kendisinin bu konuda bilgisi bulunmadığını itiraf eder ve çevresinde duyduklarından hareketle tiyatroyla ilgili olarak bir yorum yapar:

Şundan bundan dinlediğime göre bu tiyatro denilen şey vukuat-ı maziye-i dehrîden bir vaka-i acibeyi ahali-i İbraniye'nin zaman-ı matemlerinde kıssa-i ciğer-süz-ı Kerbelâ'yı aynıyle vuku bulmuş tarzında mücessemen icra eyledikleri gibi bir takım tezyinat-ı lisanıye ve muamelat-ı saire ilavesiyle tebayi-i nüzzarı sevindirecek veyahut ef'ide-i huzzarı gark-ı lücce-i hayret ve ibret edecek bir tarz-ı garip ve üslub-ı acib üzre aynıyle mücessemen gösterir gibi bir hikâyeden ibaret imiş. Eğer böyle ise bunun vukuatı elsine-i selâseden ibaret olan lisan-ı azbü'l-beyan-ı Osmani ile daha güzel ve latif olarak söylenmek ve kaleme alınmak mümkün olacağından bu dahi esas-ı erbanın dördüncü kısmına dâhil olmak emr-i- tabiidir.

Tiyatro bahsi tartışmanın en dikkate değer kısmıdır. Namık Kemal Son Pişmanlık Mukaddimesi'nde Abdi Efendi'nin tiyatroyu yorumlayışını, Osmanlı lisanıyla daha güzel tiyatrolar yazılabilir tarzındaki görüşlerini eleştirmiş Abdi Efendi'yi tiyatro türünden eser vermeye davet etmiştir.

Amacını, “Ebnâ-yı vatani edebiyat-ı tarafeynle müstefit ve sûd-mend etmek ve lisan-ı Osmaninin dahi şimdiye kadar kazanmış olduğu şeref ve haysiyeti kayıp ve zayı etmemek” olarak belirleyen Abdi Efendi tartışmayı “dehrî” ile bir “Hüdâperest”in tartışması noktasına getirir. Acziyet gibi düşünülse bile bundan böyle cevap yazmayacağını beyan ederek yazısını bitirir. Bununla birlikte yazdığı bir “Terkib-i Bent”te “Kimdir aceb dahl eden eş'ârına Türk'ün” diyerek okuyucuları Faik Reşat aleyhine çevirmeyi hedeflemiştir¹⁰. Bu mısra, Faik Reşat'ın “Edebiyat-ı Osmaniye aleyhinde bulunan Reşat” olarak tanınmasına ve bir süre bu şekilde anılmasına sebep olmuştur.

Tartışmanın Yankıları

Faik Reşat ile Abdi Efendi arasındaki bu tartışmaya *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te (nr. 2273, 30 Recep 1290/22 Eylül 1873; nr. 2274, 1 Şaban 1290/23 Eylül 1873) imzasız bir yazı ile

¹⁰ Terki-i Bent “*Divan*'ında 40a-43a varakları arasında yer almaktadır.” (Babacan 2007: 9) Bu metin “*Sergilerde vesair kitap satılan mahallerde satılacaktır*” ibaresiyle ayrıca basılmıştır.

müdahale edilir. Namık Kemal'in Son Pişmanlık Mukaddimesi'nde de değindiği *Ruzname*'deki "Edebiyat" başlıklı yazı büyük ölçüde tartışmanın "tehzib-i ahlak" düşüncesi etrafında ileri sürülen fikirlere dair yorumlar içermekle birlikte edebî eserin halk ile buluşabilmesi ve mübalağa konularını da içermektedir.

Makale yazarı, edebiyatın ahlaka hizmeti konusunda hiç tereddüt taşımaz onun kaygısı bu tarz eserlerin az olmasıdır.

Faik Reşat mevcut edebiyatı, özellikle şiiri mübalağada aşırı gidildiği için eleştirmiş, Arapça ve Farsça eserlerin böylesi bir tartışmada örnek verilip verilmeyeceği konusunda Abdi Efendi ile fikir ayrılığına düşmüştü. *Ruzname* yazarı bu eserleri halkımızın anlayamayacağını söyler, tercüme edilmesi gerektiği üzerinde durur. Türkçe eserlerin bir kısmının anlaşılması için Arap ve Fars dillerinin kurallarını bilmek gerektiğini bu eserlerden mana çıkarmanın, Arapça ve Farsça eserlerden mana çıkarmaktan daha zor olduğunu söyler. Edebiyatın ahlaka hizmeti çerçevesinde *Nehcü's-sülük*, *Ahlak Risalesi* ve *Ahlak-ı Alâî* 'yi sayar. Birincisinin çok eski olduğunu o sebeple o günün insanına birşey veremeyeceğini söyler. üçüncüyü diğer eserlerden daha üstün görür. Namık Kemal, Son Pişmanlık Mukaddimesi'nde yer alan meşhur benzetmesiyle bu değerlendirmeye itiraz etmiştir:

Ahlak-ı Alâî'den terbiye görmek hapiste ıslah-ı nefsetmeye *Télémaque* gibi hikâyattan bir şey istifade etmek ise bir muntazam bahçede ders okumaya benzer. Mahpeslerde, zindanlarda kaç kişi ıslah-ı nefis edebiliyor? Muntazam bahçeli mekteplerden ne kadar erbab-ı dâniş çıkıyor? *Ahlak-ı Alâî*'yi milletimize edebiyatça numune-i ibret addeden zatın tabiatını bilemem, fakat ben o kitabı - havi olduğu birçok efkâr-ı hikemiyeyi takdir ile beraber- mütalaa etmekten ise mütalaa için lazım olan vakit kadar mahpeste kalmayı tercih ederim. Bildiğim eshâb-ı kalemin hangisine sordumsa onlar da reyimi tasvip ettiler. (Namık Kemal, 1971: 25.)

Ruzname'de, Fuzuli'nin, Ruhi'nin, Nabi'nin ve Nizami'nin eserlerinin ahlaka hizmet eden eserler olarak değerlendirilebileceği fakat bunları ancak seçkinlerin anlayacağı ifade edilir. Yazar "Avam ne okuyacak?" sorusuyla kaygısını dile getirir.

Makale yazarı, Faik Reşat'ın Voltaire, Racine gibi yazarların eserleri tercüme edilerek okunsun önerisine dolaylı bir itirazda bulunur. Ona göre mübalağalı bile olsa bir Türk tarafından kaleme alınan bir eser ecnebi eserlerden çok daha faydalı olacaktır. Milletine hizmet etmek isteyen birisi kendi lisanınca eser kaleme almalıdır.

Orta yolu bulmayı hedefleyen *Ruzname* yazarı, tercüme edilen eserlerin Türk anlayışına ters düşen kısımlarının çıkarılması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre "tabiiyyûn" mesleğine ait bir eseri okuyan bir Türk genci edep öğreneceğim derken dinini kaybetme tehlikesiyle karşılaşmaktadır.

Bu yazıda eski edebiyattaki mübalağa üzerinde durulmuş ve bunun gerekli olmadığı anlatılmıştır.

Ruzname-ı Ceride-ı Havadis'te edebiyatın ahlaka hizmeti bahsi çerçevesinde söz tiyatrolara da getirilir. Yazının sahibi, tiyatronun ahlaka hizmeti konusunda oldukça ihtiyatlıdır. O yıllarda faaliyette bulunan tiyatroların ve sergilenen bazı oyunların isimlerini anarak, bazı sahneleri örnek göstererek eleştiriler yapar. Mesela elinde arak şişesi (arak, bir içki adıdır) ile bir adamın bağırmasından ibret alınmaz, "bir herifin gülererek bakın kızlar" diye bağırmasından bir şey anlaşılmaz.

Ruzname yazarı, tercüme edilecek eserlerle ilgili tavsiyelerde bulunduktan sonra, "İşte edebiyatça noksan ve ikmalimiz bundan anlaşılın böyle ortalıkta sözü kestim." diyerek yazısını bitirir.

Tartışmanın dolaylı bir yankısı da *Dolap* ve *Kırkanbar* dergilerinde görülmektedir. *Dolap* dergisinde Halet Bey'in bir makalesi yayımlanır. Fesahat, tenafür, garabet, za'f-ı telif, belagat gibi terimlerin açıklandığı bazı kelimelerin Osmanlıca ve Arapçadaki kullanımları verildiği bu makalenin girişinde şöyle bir tespit yapılır:

Lisan-ı Türki kabâ-yı zibâ-yı Farisiyi giyinmiş ve ridâ-yı ranâ-yı Arabiyi örtünmüş şiveli bir şuh-ı belîğü'l- beyan ise de edebiyatı lisan-ı letafet mizan-ı Arap üzre olup Türkçe fûn-ı edebiyeye müteallik mükemmel bir kitabımız mevcut değildir. (1290/1874: s. 4-5)

Halet Efendi bu konuyu “mücerret Türkçe edebiyata hizmet eylemek murad-ı samimisiyle” Halep mektupçusu olduğu yıllarda *Fırat* gazetesinin *Gadirü'l-Fırat* isimli ilavesinde dile getirdiğini söyler. Halet Efendi, Faik Reşat'tan, Abdi Efendi'den söz etmemiştir fakat söz konusu yazının başlangıcındaki ifadeler isminin Faik Reşat ile anılmasına sebep olacaktır.

Faik Reşat ve Halet Efendi isminin birlikte anıldığı yazı Hamdi Bey tarafından *Kırkanbar*'da imzasız olarak yayımlanmıştır¹¹. Osmanlıca'yı Arapça ve Farsçadan ayrı düşünen ve edebiyatta bir çığır açmak isteyen zihniyete itiraz edilen bu yazıda Hamdi Bey şunları söyler:

İşbu makalenin mukaddimesinde ‘Türkçe fûn-ı edebiyeye müteallik bir kitabımız mevcut değildir’ denilmesinden def’aten müşarünileyhin dahi geçende edebiyat-ı Osmaniye aleyhinde mübahase açan Reşat Bey fikrinde olduğuna ve ‘Enmuzeç’ unvanı altında yazdığı makale ile üdebâ-yı asra yeni bir çığır açmak istediğine zahip oldum ise de müşarünileyhin fûn-ı edebiyeye demekten maksadının ulûm-ı âliye ve âliyeden ma’dud olan ilm-i belagat olduğuna biraz aşağıda fesahat ve belagatin tarifine girmesiyle istidlâl eyledim.(1290/1874: 42)

Tartışma Magosa'da da yankılanmıştır. Bunu Namık Kemal'in Faik Reşat'a gönderdiği mektuptan anlamak mümkündür:

Beğim!

Hakâyık'ta edebiyatımıza dair bahis açan zatı evvelce bana bizim Reşat Bey (Kudüs mutasarrıf-ı esbakı İskenderbeyzâde Reşat Paşa) diye haber vermişlerdi. Sonra sen olduğun anlaşıldı. Efkârına tamamiyle iştirak ederim. Son Pişmanlık (Bu unvan maarif tarafından ‘İntibah’a tahvil edildiği gibi mukaddimesi de tayy olunmuştu. Sonra müsveddesi ele geçmekle zirde -istidrad- suretinde aynen naklolunur.) unvanlı bir hikâye yazıyorum. Mukaddimesine bu bahis zemin oluyor. Yakında basılacaktır. Görürsün. Mutlaka resmini isterim. Arş ileri arş bizimdir felâh! Kardeşin Kemal (Faik Reşat 1326/1910: 10-11)

Son Pişmanlık Mukaddimesi

Kaya Bilgegil Namık Kemal'in “Magosa'da bulunduğu yıllarla Akdeniz Adaları'na gitmeden önceki devre”yi (1972: s. 15) “Kemal'in en çok edebî eser verdiği devre” (1972: s. 16) olarak nitelendirir. *Son Pişmanlık (İntibah)* ve ona mukaddime olması niyetiyle kaleme alınan fakat romanın ilk baskısında yer almayan yazı da Namık Kemal'in Magosa sürgünüyken kaleme aldığı eserler arasındadır.

Mukaddime ilk önce “Kemal Bey'in Bir Makalesi” başlığı ve altındaki şu açıklama ile *Şark*¹² (nr. 5, 1298 Rebiyülahir/Mart 1881) mecmuasında yayımlanmıştır:

¹¹ Faik Reşat, *Edib-i Azam Kemal* isimli eserinde bu kişiyi Suriye valisi Şükrü Paşa'nın ağabeyi Süleyman Paşazade Hamdi olarak tanıtır.

¹² Zilhicce 1297/Kasım-Aralık 1881 arasında aylık olarak Mustafa Reşit tarafından çıkarılmaya başlanmış, 7. sayıdan itibaren Faik Reşat devralmıştır. Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem'in yazı ve şiirleri yayımlanmıştır. Bu isimlerin ve dergiyi çıkaranların yanı sıra Halit, Hikmet, Necip, Vassaf, Rüştü, Mihalaki imzalarıyla telif/tercüme manzum, mensur eserlere yer verilmiştir. (Yüksel, 1998: 51-55).

Kemal Beyefendi Hazretleri bu makaleyi *İntibah*'a mukaddime olmak üzere kaleme almış ise de her nasılsa tab olunmamış olduğundan ve böyle bir güzel eserin mahv-ı ibad-ı nisyanda kalmasına ise gönül razı olmadığından mecmuamız vasıtasıyla enzar-ı kariine arz-ı tensiye edildi.

Aynı yazı daha sonra, Faik Reşat'ın *Edib-i Azam Kemal* (1326/1910) isimli eserinde yer almıştır¹³. Bununla birlikte metnin kaleme alınış yılı 1873 olsa gerektir. Çünkü zeminini oluşturan Faik Reşat ile Abdi Efendi arasındaki tartışma *Hakayuku'l-Vekayi*'de 1873'te gerçekleşmiştir.

Mukaddime, *Hakayık*'taki bir tartışmaya atıfla başlamış, Namık Kemal, “Reşat imzasıyla *Hakayık*'ta neşrolunan varakaya tamamıyla hemefkâr” olduğunu beyan ederek hangi tarafta olduğunu açıklamıştır. Mukaddime'de söylenenler iki başlıkta değerlendirilebilir. Birinci başlıkta, tartışmanın konularına dair Namık Kemal'in görüşleri vardır. Bunlara, tartışmanın seyrinin anlatıldığı kısımda değinilmiştir.

İkinci başlıkta ise roman türüne dair teorik görüşler bulunmaktadır. Namık Kemal romana “insanı anlatması” çerçevesinde bakmıştır. Yazar ilk önce tartışmada da söz konusu edilen “aşk” konusuna dikkat çeker. Ona göre aşk insan doğasında vardır. Bu sebeple “hikâyelerin, tiyatroların hisse-i hikmeti ekseriyet üzere aşka dair birçok kıssa içinde setrederler”. Kendisi de “eser-i acizenin havi olduğu biker-i hayali bir hikâyeye-i muhayyele ile yaşmaklamak” istemiştir.

Namık Kemal daha sonra roman yazarının amacını “tabiat-ı beşeriyenin tahlili” olarak belirler ve bunun ancak insan psikolojisini iyi bilmekle mümkün olacağını söyler. Bu meseleye dair örneği Avrupa edebiyatından verir.

Roman ve gerçeklik meselesi de değinilen konular arasındadır. Gerçeğin evrensel olduğu fakat bunun kabulünün o kadar kolay olmadığına dikkat çekilir. Romanların gerçeği kabul edilebilir hâle getirerek anlattığı söylenir ve kısa bir öykü ile söz somutlaştırılmaya çalışılır.

Konuyu Şark, Garp karşılaştırmasına getirmeyi de ihmal etmeyen Namık Kemal'e göre Şark'ın “kuvve-i hayal”i Garp'tan güçlüdür. Garp, her konuda olduğu gibi edebiyatta da Şark'ı taklit etmiştir ama taklide şayan olan kısımlarını almıştır. Namık Kemal kendisinin “Şark ve Garp'ın fikr-i kemal ve biker-i hayalini izdivaç ettirmeye” çalıştığını söyler.

Son Pişmanlık Mukaddimesi, Yeni Türk edebiyatının programını yapan metinler arasındadır. Tiyatro ve roman türünün tanıtımına katkıda bulunmuş; yeni edebiyatın gayesini faydalı olmak şeklinde belirlemiştir.

SONUÇ

Faik Reşat ile Abdi Efendi arasındaki tartışma, Türk tenkit tarihi açısından önemli bir metin olan Namık Kemal'in Son Pişmanlık Mukaddimesi'ne zemin hazırlayarak edebiyat tarihlerinde yerini almıştır. Edebiyat konusunda otorite olmayan iki kişi arasında yaşanan bir tartışmanın bir ön söze zemin hazırlaması, hem ön sözün sahibi Namık Kemal hem de dönemin edebiyat ortamı açısından dikkat çekicidir.

Namık Kemal'in tartışmadan haberdar olması, sürgünde de olsa İstanbul basınına takip ettiğinin kanıtıdır. Kimliğini dahi bilmediği bir gencin fikirlerini desteklemesi onun isimler değil fikirlerin peşinde koştuğunu ve savunduğu fikirler için taraf olmaktan çekinmeyen mücadeleci bir ruhu olduğunu gösterir.

¹³ Mustafa Nihat Özön, Namık Kemal'in özellikle Magosa'da yazdığı yazıların kopya edilerek elden ele dolaştığı için kopyalar arasında farklılıklar olabileceğini, Son Pişmanlık Mukaddimesi'nin de her iki baskısı arasında küçük farklar olduğunu söyler. (1971: s. 5,6) Unutmamak gerekir ki *Şark* mecmuasının makalenin yayımlandığı beşinci sayısında muharrir olarak Mustafa Reşit adı geçer ama Faik Reşat'ın da bu mecmua ile yakınlığı vardır. Nitekim bir süre sonra *Şark*'ın sorumluluğunu o alır. Her iki metin de Faik Reşat tarafından çoğaltılmış olabilir. Nitekim mukaddimenin iki baskı arasındaki fark büyük ölçüde noktalama işaretlerindedir.

Tartışma dönemle ilgili çok şey söyler: Gazetelerin dikkatli bir okuyucu kitlesi vardır ve edebî sıfatını taşımasa bile süreli yayınlar edebiyatla ilgili yazılara sütunlarını açmaktadır.

Edebiyatın ahlaka hizmeti bahsinde hemfikir olunmakla birlikte bunun uygulanmasında görüş ayrılıkları yaşanmaktadır.

Tartışmanın yaşandığı 1873 yılında hem edebî metin hem de Batılı bir eğlence tarzı olarak tiyatronun epeyce yol aldığından şüphe edilmez ama ahlaka katkısı üzerinde tereddütler yaşandığı anlaşılmaktadır.

Batılı tarzda eğitim yapan bir okulda tahsil görmeseler dahi Avrupa edebiyatının daha iyi tanınmasını isteyen ve bu edebiyatı orijinal metinlerinden okuyan gençler yetişmiştir. Batı edebiyatına ilginin yanı sıra Arap, Fars dili ve edebiyatına, edebî eserlerine ilgi, beğeni devam etmektedir. Tanzimat'ın ikili ruhu edebiyat ortamında da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Babacan, İsrail (2007). "XIX. Asır Osmanlı Edebiyatında Milliyetçilik Düşüncesinin Gelişimi ve Şebinkarahisarlı Abdi Bey'in Türklükle İlgili Bir Manzumesi", Karadeniz Araştırmaları, S. 12 (Kış 2007), s. 1-14.
- Berkes, Niyazi (tarihsiz). Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Beyhan, Mehmet Ali (1993). "Bir II. Abdülhamid Devri Aydını'nın Profili: Lastik Said Bey", Osmanlı Araştırmaları XIII, s. 167-205.
- Beyhan, Mehmet Ali (2008). "Said Bey, Lastik" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 35. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. s. 549-551.
- Bilgegil, Kaya (1972). Harabat Karşısında Namık Kemal, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Ebüzziya Tevfik (1290/1873). Salname-i Hadika. İstanbul.
- Ertuğ, Hasan Refik (1970). Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Es, Hikmet Feridun (2019). Tanımadığımız Meşhurlar, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Faik Reşat (1326/1910-1911). "Hayrettin", Nevsal-i Osmani, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası. s. 155-166.
- Faik Reşat (1326/1910). Kemal ile Muhaberemiz – Edib-i Azam Kemal, İstanbul: Zaman Kütüphanesi.
- Gövsâ, İbrahim Alâettin (1946). Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul: Yedigün Neşriyatı.
- Gümüş Musa (2015). "Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir mi?", Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Eylül 2015 September 2015 Yıl 8, Sayı XXIII, s. 363-387.
- Halet Bey (1290/1874). "Enmuzeç", Dolap, s. 4-5.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2012). "Türkçülük", TDV İslam Ansiklopedisi C. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 551-554.
- Hıra, Gülsen (2017). XIX, Yüzyıl Şahsiyetlerinden Abdi Efendi ve Münazara-ı Nutk-ı Bî-Perva ile Akl-ı Dâna'sı (İnceleme-Tenkitletli Metin-Sözlük-Dizin- Tıpkıbasım), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmzasız (Hamdi) (1290/1874). "Aldığımız Bir Varakanın Aynıdır", Kırkanbar Cüz 2, s. 42-45.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1988). Son Asır Türk Şairleri, C.1, 2, 3, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- İskit, Server (1943). Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yay.
- Namık Kemal (1971). İntibah Sergüzeşt-i Ali Bey, Tertipleyen Mustafa Nihat Özön). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Okay, M. Orhan (1994). "Edhem Pertev Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 420-421.
- Oral, Fuat Süreyya (tarihsiz). Türk Basın Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 1728-1922. Ankara: Bengi Matbaası.
- Özön, Mustafa Nihat (1971). "Birkaç Söz", İntibah Sergüzeşt-i Âli Bey, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özön, Mustafa Nihat (1997). Namık Kemal ve İbret Gazetesi, İstanbul: YKY.
- Pakalın, Mehmet Zeki (2008). Sicill-i Osmani Zeyli I. Cilt, Ankara: TTK., s. 7.
- Şapolyo, Enver Behnan (1969). Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın, Ankara: Güven Matbaası.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976). 19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2004). Edebiyat Dersleri, (Haz. Abdullah Uçman). İstanbul: YKY.
- Tevetoğlu, Fethi (1967). Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetleri (1910-1960). Ankara.
- Til, Enis Tahsin (2004). Gazeteler ve Gazeteciler. (haz. İbrahim Şahin), Ankara: Bilge Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (2007). Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yüksel, Süheyla (1998). "Şark Mecmuası", Yedi İklim, 105 (51-55).
- Yüksel, Süheyla (2017). Edebiyat Tarihçisi ve Eğitimci Bir Osmanlı Aydını Faik Reşat, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yüksel, Süheyla (2020). "Osmanlı Basınının İlk Döneminde Gazete Mukaddimeleri", Türklük Bilimi Araştırmaları, (48) 55-65.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.